

Володимир Собчук (Кременець)

СПОРИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ І ЖАСЛАВСЬКИХ¹ ЗА МАЄТКИ

Більшість часу співіснування двох винесених у заголовок наймогутніших кланів пізньосередньовічної і ранньомодерної України, зв'язаних спільним походженням і наприкінці свого існування знову злитих у єдине ціле, позначена безконечними конфліктами майнового характеру, що точилися між ними за володіння, їхні межі та доходи з них. У статті, яка пропонується увазі читачів, предметом розгляду буде боротьба за цілі маєтки і навіть їх комплекси, а межові спори, тяганина за різноманітні збитки суміжникам, довготривалі суперечки за право збору мита, що теж кілька десятиліть затьмарювали співіснування обох кровноспоріднених спільнот і їхніх підданих, з огляду на те, що дослідження їх вимагає значно більше часу, а виклад його результатів – місця, залишено поза увагою. Більшість документів, дотичних до теми в хронологічних межах до 1547 р., опублікована свого часу в багатотомному виданні „Archiwum Sanguszków”²; крім цього корпусу джерел, використано також оригінальні папери князів Жаславських, що дійшли до наших днів як складова архіву князів Сангушків у Кракові, сумарії пізнішого часу з тої самої збірки рукописів та, безумовно, праці вчених, які займалися цими княжими родами. І, нарешті, оскільки князі Острозькі значно краще відомі в науці, ніж князі Жаславські, то життєдіяльність останніх, зв'язана з предметом нашого дослідження, відображена в ньому дещо ширше.

Рід Жаславських започаткував син Василя Острозького Юрій, який після поділу з братом Іваном (здійсненого не пізніше квітня 1463 р.) перетворив поселення Жаславль у свою резиденцію і з часом перейшов на нове прізвище, похідне від його назви. У полі нашого зору цей князь перебуває з 1461 до 1496 р., причому в дав-

¹ До кінця XVI ст. нинішнє місто Ізяслав, родове гніздо аристократичного роду, відомого в сучасній літературі як князі Заславські, фігурує під назвами Жеславль і Жаслаль, а самі вони – як князі Жеславські та князі Жаславські.

ніших згадках він фігурує ще як Острозький, а в пізніших – уже як Жаславський [8, 319; 10, 44, 53, 62–63, 160, 161].

Судячи з деяких паперів самого Юрія Васильовича та маєтків, якими володіли потім його нащадки, частку князя в спадщині батьків становили Жаславль із прилеглими селами, група поселень між річками Корчик і Жариха, відрізана від Жаславля широкою смугою лісів (Жуків, Дятелів Став, Меречівка, Бачманове Селище, Дяків, Берездів) [11, 201], кілька сіл у басейні Горині на північ від Острога (Стадники, Оженин, Черняхів, Милятин, Почапці [12, 30, 393]), половина маєтку Іваня на р. Ікві, 1463 р. продана братові Івану (села Мнятин, Головчичі, Підборці, Дитиничі) [10, 44, 160], та окремі поселення на витоках річок Стубла й Устя (Білашів [10, 62–63, 161] і Верхів [12, 30]).

Оскільки в умовах цієї шахівниці маєтки обох родів багато де стикалися, з перших років їх розгалуження між ними були перманентні конфлікти за межі, які то згасали, то розгорялися з новою силою. На згадку про одну з перших суперечок такого характеру натрапляємо в судовому листі, складеному 10 вересня 1506 р. особами, які „приказанем господаря” розмежовували володіння Жаславських із селом князя Костянтина Острозького (сам він перебував тоді в московському полоні) під назвою Білотин. У цьому акті зазначено, що в тій самій справі виїздив ще луцький староста Михайло Монтовтович (1463–1475), „але конца тому не вчинили” (за другим разом спірну землю поділили вже пополювині) [11, 38].

Гостроту відносин між родами на час появи другого з них частково висвітлює лист Сигізмунда I, виданий 1535 р. внукові Юрія Васильовича князю Кузьмі Івановичу Жаславському в справі городової і мостової повинностей. Зі слів останнього монарх зазначає, що „от давных часов, за дѣда и отца его, люди имени его Жеславского замку нашего Луцкого не робливали и мосту не мостивали, нижли дей дедъ его погневал ся былъ зъ братом своимъ, княземъ Иваном Острозким, гдеж дей он за таковымъ своимъ гневомъ мусил в тотъ часъ людми своими замокъ нашъ Луцкий робити и мость мостити”, але батько князя Кузьми бив чолом великому князю Олександру, щоб звільнив його від цього обов’язку „и велель ему свой замокъ отчизный Жеславль робити и оправовати водле стародавнего обычая”, на що отримав позитивну відповідь [12, 16]. Як бачимо, сварка між братами зайшла так далеко, що городові та мостові роботи з володінь Юрія Васильовича, які після поділу залишилися на користь старого родового гнізда, були переадре-

совані з Острога на державний замок у Луцьку, розташований на чималій відстані від Жаславля.

Юрій Жаславський залишив троє дітей – невідому на ім'я дочку та синів Івана й Андрія.

Дочка в шлюбі із Семеном Олізаровичем, берестейським намісником кінця XV ст. [12, 78, 270], мала дочку, відому нам під іменами Богдана [1, спр. 18.VI.4, арк. 10] й Настасія [11, 91–93], яку, залишившись удовою, „змовила” із сином надвірного конюшого Мартина Хребтовича, а майбутній сват усупереч волі матері з дозволу великого князя Олександра забрав дівчину разом з її отчиною під свою опіку [15, 174] й обвинчав із нареченим [7, 561–564], та в середині 1507 р. княжна Жаславська отримала від нового монарха Сигізмунда I й панів-рад вирок, за яким Хребтович мав віддати невістку на час до її повноліття батьковій сестрі пані Яцининій, а свасі виділити в спадщині чоловіка в Городенському повіті до кінця її життя двір Берестовиця [7, 561–564]. Коли 1509 р. Хребтович, звинувачений у зраді, опинився у в'язниці [16, 112], опікуном онучки Юрія Васильовича та її мастків став великий литовський гетьман князь Костянтин Острозький, хоча тоді жили два рідні брати її матері. Невдовзі новий опікун видав свою двоюрідну племінницю, на той час уже круглу сироту, за князя Януша Сангушковича, а після смерті останнього – за князя Івана Вишневецького [12, 270–271]. 24 грудня 1511 р., мабуть, десь невдовзі після шлюбу, Януш і Настасія Сангушки видали опікунові лист, де йшлося про те, що Семен Олізарович узяв у Юрія Жаславського в 30-ти копах грошей село Білашів, яке перед смертю записав у тій самій сумі Троїцькому монастиреві в селі Дермань із правом родичів князя сплатити ченцям гроші й забрати свій масток, у зв'язку з чим вони тепер відмовлялися від вступу в Білашів і ще раз підтверджували право нащадків власника сплатити монастиреві гроші й повернути собі родове володіння [11, 91–92]. Але село Дермань і розташований у ньому монастир становили власність володаря Острога, тому фактично село Білашів опинилося в його руках; оскільки ж воно становило одну з ланок ланцюга поселень, що зв'язував Острозьку й Дубенську волості в єдиний масив, повертати його гетьман не збирався. Так зав'язався один із вузлів у спорах родів, розв'язати який князі Жаславські вже не зуміли.

Оскільки другий з указаних вище синів Юрія Жаславського, за свідченням волинської знаті, „з роду, з молодости лет своїх аж и до смерти своео смыслу и розуму прироженого людского не мел” [12,

450], перший із них успадкував усю отчину та опіку над братом. На початку XVI ст. Іван Юрійович розширив свої володіння на півдні Волині кількома новими надбаннями. 1501 р. великий князь Олександр надав йому тут село Двірець [10, 122–123; 15, 265–266], Сигізмунд I додав село Білогородка з дворищами путних слуг Зенця Мацевича й Сидора Сенютича, що попереростали потім в окремі села, і в червні 1508 р. підтвердив обидва надання на вічність [11, 59–60], а князь Василь Четвертенський відступив свій маєток Зубівці [9, 345], 1514 р. теж підтверджений монархом [11, 119–120]. Грунти села Зубівці, яке лежало на правому березі р. Хомори, сягли аж до р. Ікопоті. Пізніше на цих просторах розмістилося кільканадцять великих поселень, а за життя князя Івана тут були тільки поодинокі дворища підданих, що фігурують у джерелах як зубовецькі данники, та засноване ним село Тернавка [11, 197].

Тим часом родичі Івана Жаславського нагромаджували нові маєтки по сусідству з його володіннями значно вищими темпами. 1494 р. Михайло й Костянтин Івановичі Острозькі вислужили у великого князя литовського переважну більшість Полонського повіту-волості [10, 143, 144], 1497 р. молодший із них отримав від монарха двір Красилів із групою сіл Кузьминського повіту-волості [10, 113–114], а 1517 р. – усю територію, що підпорядковувалася раніше Кузьмину як адміністративному центрові [11, 156–160]. Шлюб із Тетяною Гольшанською забезпечив князеві Костянтину спадщину її діда Семена Збараського, складовими якої були маєтки Шульжин і Коськів на західній окраїні колишнього Полонського повіту-волості [9, 344–345; 11, 166–169]. Завдяки цим надбанням князі Острозькі оточили землі родичів щільним кільцем своїх маєтків.

Освоєння князями Жаславськими межиріччя Хомори й Ікопоті рано чи пізно мало зіткнутися із князями Острозькими, що просувалися зі своїми підданими на ті самі землі з протилежного боку. Справа ускладнювалася тим, що після смерті князя Івана, яка настигла між 1514 і 1520 рр., князь Костянтин став опікуном його родини й маєтків.

9 лютого 1520 р. Костянтин Іванович писав Олені Жаславській, що його піддані з Кузьминської волості скаржилися йому на її данників Стецину, Ходоряку, Панка, Грицка Нестяковича, Пузиркевичів і Міцика, тернавських людей, які вступають у їхні бортні й орні землі, “бчолы их влостныи дерут по бортям и их самых бьют”, і просив, щоб “рачила тых своих подданых казат повстягнути”.

“Паклижбы твоя милость тых людей своих неяко повстягнути не хотела, – грозив гетьман, – я вже буду ведати, яко маю справедливости подданым своим доводити и через то на них болшей того вашей милости жаловати ся не буду” [11, 195–196]. А вже через кілька тижнів, 12 березня того самого року, у книгах луцького старости князя Федора Чорторийського з’явилася скарга княгині Олени, де йшлося про те, що її чоловік придбав колись у князя Четвертенського маєток Зубівці з данниками [С]тециною, Ходорякою, Панком, Грицком Нестюковичем і Пузирковичами, а тепер на цих данників та деяких інших підданих, яких князь Іван вивів із Жаславля й осадив на білогородській та зубовецькій землях на р. Тернавці, почав наступати князь Костянтин – спочатку вступив у їхні землі, чинячи їм великі кривди, а потім силоміць забрав їх усіх у маєтку Тернавка разом із їхніми землями [11, 197]. Отже десь наприкінці лютого чи на початку березня 1520 р. Костянтин Острозький здійснив свою погрозу тим, що приєднав село Тернавка з належними до нього дворищами данників між верхів’ями Хомори й Ікопоті до своїх володінь.

Користуючись опікою над родиною Жаславських, невдовзі Костянтин Острозький захопив також інші її володіння – за згодою київського митрополита й декількох впливових осіб Великого князівства, що начебто “при том были и того добре звдоми”, він склав від імені абсолютно недієздатного Андрія Жаславського акт про всиновлення ним Іллі Острозького й перехід до останнього в разі смерті названого батька третини його отчини. У листі, датованому в Здітелі 28 листопада 1520 р., Андрій Юрійович стверджував, що “по своей доброй воли, без жадного припуженя, а никим теж не намовень” узяв собі “за сына мѣсто братанича своего, князя Илью его милость”, сина Костянтина Івановича, і записав йому третю частину своїх володінь, тобто тої половини отчини, яка перепала йому в поділі з удовою Івана Жаславського та її синами Михайлом і Кузьмою, у складі маєтків Жуків, Дятелів Став, Меречівка, Бачманове Селище, Дяків, Берездів і Почапці, а також третю частину належної йому половини Острозького, Луцького й Жаславського мит, віддаляючи це все від указаних вище племінників та їхніх сестер, бо “господарь, корол его милость с паны радами своими встановил, штож каждый волень отчизны своее третюю часть, кому хотячи, от всех ближних своих на вчность записат” [11, 201–203]. З наявності в листі умови, за якою Ілля Костянтинович міг отримати записані йому володіння лише після смерті Андрія Юрійовича,

можна зрозуміти, що гетьман не спішив із реалізацією свого наміру, щоб передчасно не розголосити його і не привернути до цієї затії зайвої уваги.

На перших порах удова й діти Івана Жаславського імовірно і не знали про лист, бо влітку 1522 р. Михайло Іванович Жаславський як найближчий родич гетьмана був навіть одним зі свідків угоди про його одруження з княжною Олександрою Слуцькою [19, 428].

За маєток Тернавка Жаславські, очевидно, теж мовчали деякий час, оскільки в архіві не залишилося якихось слідів відповідних зусиль із їхнього боку. Спочатку протести родини могли стримуватися могутністю кривдника, що був одним із найвпливовіших савонників Великого князівства Литовського, і залежністю від нього як від опікуна, а також труднощами освоєння просторів за Хоморою в умовах постійних нападів татар, що знижували вартість цих земель, а потім і передчасною смертю старшого з братів Жаславських. І тільки після смерті гетьмана († 1530) князь Кузьма, який досягнув уже повноліття, вступив у боротьбу за батькову спадщину. Уже наприкінці 1532 р. на клопотання молодого Жаславського монарх звелів Іллі Острозькому повернути маєток Тернавка [11, 399], але син гетьмана не спішив виконувати цю вимогу.

Після смерті гетьмана опікуном Андрія Жаславського став Ілля Острозький [11, 394]. 1 липня 1534 р. останній отримав новий лист свого підопічного, за яким третину отчини, записану 1520 р. на вічність, він віддавав прийомному синові вже за свого життя, а решту дві третини заставляв у великій сумі грошей, що начебто заборгував йому, “накладаючи на служби господарские и от кривд обапольных боронячися и правуючися”. Серед свідків цього акту бачимо луцького єпископа Антонія, жидичинського архімандрита Арсенія, володимирського старосту князя Федора Сангушковича та деяких інших відомих на Волині осіб [11, 471–473]. Опинившись перед фактом утрати половини родових володінь, мати й син Жаславські поспішили заявити монархові, що, не маючи “розуму зуполного”, Андрій Юрійович усе життя перебував під опікою – спочатку брата Івана, потім Константина Івановича, а тому не здійснював ніякого поділу й ніколи не тримав у своїх руках маєтків і не міг розпоряджатися ними, а для більшої переконливості привезли навіть нещасного родича до столиці, щоб “неразумность его передь королемъ его милостю оказати”, та здійснити цей намір їм не вдалося, бо “деи смерть его у Вилни зашла”, але “панам радом

ихъ милости Великого князства и всимъ княжатою и панятою земли Волынское, ижъ оный князь Аньдрей Жаславский розуму не мель”, вони встигли продемонструвати [2, кн. 23, л. 53–53 об.].

Тим часом взаємини між родами настільки загострилися, що дійшло до гармат. Із чергового позовного листа монарха князеві Острозькому за скаргою князя Жаславського, виданого 16 лютого 1536 р., довідуємося, зокрема, що острозький урядник Тупило “приехавши моцно, кгвалтою з деды и з гаковницами и з ручницами под замок его Жеславль, слуг и людей его побиль и пораниль и многии шкоды поделалъ [...]” [12, 22].

Ілля Костянтинович, зайнятий зміцненням замку в Брацлаві, сам “ку розправе стати не хотел”, а прислав до Вільна служебника. Хоча позивачі наполягали на “очевистой розправе” з відповідачем, монарх відмовився відривати його від важливої державної роботи. За вироком, винесеним 20 травня 1536 р., третину володінь, записану Андрієм Жаславським на вічність, до остаточного вирішення спору мав держати князь Острозький, заставні дві третини забиралися в секвестр великого князя й передавалися дворянам Олехнові Козинському й Михнові Гулевичу, котрі повинні були скласти детальний опис усіх маєтків і доходів із них “и тыи вси платы, доходы, што з оных именей будет приходити, справедливие выбирать и на одномъ местце ихъ ховати до права, а кому ся с права тыи имена достанут, тому вси оныи платы и доходы маюот отданы быти” [12, 30–32]. Вирок став першим успіхом князя Жаславського в боротьбі з набагато могутнішим від нього володарем Острога за свої родові маєтки – правомірність запису його дядька на користь прийомного сина була поставлена під серйозний сумнів. Через п’ять днів Кузьма Іванович отримав у канцелярії монарха черговий позов по свого кривдника – з повелінням останньому стати перед королем відразу після повернення з Брацлава на Волинь [12, 34], але з реалізацією його справа затягнулася.

Окрилений першим здобутком, князь Жаславський згадав про маєток Білашів, утрачений ще наприкінці XV ст. У листі князеві Острозькому, виданому монархом 29 липня 1537 р., зі слів Кузьми Івановича було сказано, що його дід Юрій дав колись своєму зятеві Семену Олізаровичу під заставу 30 кіп грошів, яких не вистачило при сплаті за дочкою посагу, село Білашів з умовою наступного викупу, а той незадовго до смерті записав це поселення на тих самих засадах Дерманському монастиреві князів Острозьких; далі, якщо це справді так, король велів Іллі Костянтиновичу забрати

вказану суму й повернути маєток [12, 78]. У зв’язку з претензіями князя Жаславського лист його діда про заставу маєтку, очевидно, був сфальсифікований. У тексті акту, внесеному в збірник копій, відомий як “Книга королеви Бони”, сказано, начебто Юрій Жаславський не заставив (“запродал”), а продав село Білашів Семену Олізаровичу [10, 62–63, 161], що суперечить не тільки оповіді Кузьми Івановича, а й згаданому вище листу Януша Сангушкови́ча та його дружини 1511 р., уписаному, до речі, у той самий збірник копій [11, 91–92]. Але продовження справа за Білашів не мала; село так і залишилося у володіннях князів Острозьких.

27 травня 1537 р. Ілля Острозький придбав у князя Федора Сангушкови́ча за півтори тисячі кіп грошів просторий маєток Хлапотин із присілками Гориця, Суємці, Берездів і Рогачів (третину на вічність, а решту – заставою) [12, 76–77], що тягнувся від р. Корчика аж до Случі й разом із маєтками князів Жаславських у межиріччі Корчика й Жарихи з’єднував володіння князя довкола Острога з успадкованими ним після батька Зв’ягельською і Полонською волостями в єдиний велетенський за розмірами масив. Утрата спадщини Андрія Жаславського означала б розрив цього масиву, тому Ілля Костянтинович узяв ініціативу у свої руки і позвав настирливих родичів із наміром добитися скасування отриманого ними вироку. Під час розгляду справи, яку монарх і пани-рада завершили в Кракові 5 березня 1539 р., Кузьма Іванович і його мати ще раз повторили свої аргументи. Усвідомлюючи їх незаперечність, але пам’ятаючи про вагу князя Острозького в державі, Сигізмунд I ухилився від остаточного вироку: пославшись на правову суперечливість ситуації, недостатню кількість панів-рад та хворобу князя Кузьми, яка зненацька обложила його в Кракові, король “рачил тую речь ихъ отложити на щастное приеханье свое до панства его милости Великого князства Литовского” з умовою, щоб до остаточного вироку Жаславські не турбували вже Іллю Костянтиновича своїми позовами [2, кн. 23, л. 29, 52 об.–54].

Та довести цей спір до кінця князеві Острозькому не вдалося, бо через кілька місяців його не стало († 19. 08. 1539 [17, 59]). Не бажаючи “души своее обтяжати” спадщиною названого батька, перед смертю Ілля Костянтинович “всего права своего от себе и от потомковъ своихъ вечно ся вырекъ, а князю Кузме и его детемъ и потомкомъ вечного деръжанья тыхъ именей поступилъ”, а князь Федір Сангушкови́ч, призначений одним з опікунів, повідомив про його волю монархові. Домагання Кузьми Івановича, підтри-

мані королевою Боною і підсилені відповідним чолобиттям, нарешті, увінчалися успіхом: 2 жовтня 1539 р. Сигізмунд I видав лист, за яким усі маєтки, позаписувані Іллі Костянтиновичу названим батьком, поверталися князям Жаславським і нащадкам покійного князя Острозького було велено “в томъ вечное молчанье противъ нихъ мети нине и на потомные часы” [12, 218–220]. За день до цього вироку король видав спеціальний лист до вдови Іллі княгині Беати з Костелецьких Острозької з наказом віддати спірні маєтки [12, 215–217], а 5 жовтня з цього приводу їй написала також королева Бона [12, 220–221]. 6 березня 1540 р. королівський дворянин князь Василь Курцевич, якого послали ув’язчим, завершив доручену йому справу й видав відповідний лист [12, 236].

Покінчивши зі спадщиною батькового брата, Кузьма Іванович узявся за маєток Тернавка. 8 січня 1540 р. князь виклопотав у монарха лист з вимогою повернути цей маєток, який адресувався вже Беаті Острозькій [12, 231–232], та оскільки Тернавка становила спільне володіння князя Іллі і його брата Василя, довелося чекати до поділу між останнім та дочкою покійного брата Гальшкою Іллівною, від імені якої виступала її мати. На початку 1541 р. монарх призначив спеціальну дільчу комісію на чолі з маршалком Волинської землі Федором Сангушковичем [12, 304; 17, 62], а наприкінці травня дякував уже комісарам за те, що поділили Острозьких і “тыи доуки частокротныи, которыи от них до нас были допусканы, вже есте застановили, а реч посполитую тым успособили” [12, 291–292]. Оскільки під час поділу Острозькі, очевидно, не змогли документально підтвердити свої права на маєток Тернавка, комісари задовольнили вимогу князя Жаславського, бо вже 20 травня 1541 р. дворянин Богущ Шельвівський ув’язав його в це володіння [12, 577–578]. Та вчинений комісією Сангушковича поділ не задовольнив сторін і монархові довелося скасувати його й передати справу на створений із панів-рад компромісарський суд, але в ухвалі останнього, винесеній у Вільні 20 грудня 1541 р., про Тернавку вже не йшлося [17, 271–272].

Поділивши з братом покійного чоловіка володіння князів Острозьких, княгиня Ілліна (саме так називали на Волині вдову Іллі Костянтиновича) повернулася до маєтків, утрачених на користь князя Жаславського: 2 серпня 1542 р. вона отримала лист монарха до Кузьми Івановича з вимогою повернути Гальщці Іллівні належні їй частини в Жаславському маєтку [12, 323], під якими усупереч вирокові Сигізмунда I від 2 жовтня 1539 р. малася на

увазі спадщина Андрія Жаславського, та половину села Тернавка. Наступний лист монарха, датований 30 травня 1543 р., повіз уже дворянин великого князя, у присутності якого Кузьма Іванович мав віддати половину родових володінь і Тернавку, якщо справді “сваволне взяв” їх у княгині Острозької, “не переперши ее жадним правом” [12, 349–350]. 1544 р. претензії вдови, викладені в кільканадцяти позовах (перші два з них стосувалися записів Андрія Жаславського й маєтку Тернавка, а решта – різних збитків, заподіяних володінням), мали бути винесені вальний сейм, що скликався в Бересті [12, 445–446]. Опонент княгині Острозької, у свою чергу, домагався від неї відшкодування завданих наїздами збитків, відмови від посягань на його ґрунти, особливо на Жаславську пушу, віддачі половини Острозького мита, видачі збіглих підданих тощо. Але до розгляду спорів на сеймі не дійшло: з’їхавшись у Бересті, сторони домовилися, що до “римского свята” Трьох Королів наступного року Кузьма Іванович добровільно вчинить княгині Ілліній справедливість “обо вси тые кривды и земленые дела и шкоды ее и подданных ее” перед самим королем. Оскільки ж князь Жаславський не виконав узятого на себе зобов’язання, по нього послали дитського. З’явившись до столиці, Кузьма Іванович доручив вести спір із посланцями вдови перед монархом своєму прокуратору, а сам зайнявся іншими справами, але повноваження його представника були поставлені під сумнів і князя знову звинуватили в неявці, унаслідок чого 4 квітня 1546 р. Сигізмунд Август присудив передати третину спадщини Андрія Жаславського, маєток Тернавка та всі суміжні ґрунти, про які йшлося в позовах, княгині Ілліній (правда, тільки “до права”, тобто до остаточного вирішення їх долі згідно статуту) [12, 444–448] і вже на початку червня дворянин Явор Будаєвич ув’язав позивачку у вказані володіння відповідача [12, 462–463, 465–466].

Усвідомлюючи навислу загрозу, 10 квітня 1546 р. Кузьма Іванович отримав від дванадцяти впливових осіб волинської знаті письмове зізнання, де “подлугъ Бога и справедливости” вони заявляли, що його дядько дійсно “з роду, з молодости лет своихъ аж и до смерти своео смыслу и розуму прироженого, людского не мел и то никгды не было, абы коли которого часу мел к розуму прийти, але завше так у в одной мере без розуму и безъ смыслу был” і ніякими маєтками не володів, а коли після смерті брата Івана потрапив під опіку Костянтина Острозького, то останній, “яко пан моцный”, “вземши с тых именеи моцне третюю часть, подал князю Андрею,

ижбы он тую третюю часть записал сыну его князю Или, а то для тых причин, якобы он тое третее части был в держанью и именем того князя Андрея на тую третюю часть имени записы посправлял” [12, 449–451].

Озброївшись цим доводом, князь Жаславський заявив перед монархом про свою готовність стати з княгинією Ілліною з приводу її домагань до суду й узяв по неї позов [12, 462]. Тим часом Беата з Костелецьких Острозька виклопотала собі в королівській канцелярії лист, за яким усі позови по неї відкладалися на судові роки святого Михайла, тобто на кінець року, і не спішила їхати до столиці [12, 459, 481–482]. 3 липня 1546 р. король видав наступний позов – зі спеціальним застереженням, що лист про відкладання справ до Михайла на князя Жаславського не поширюється [12, 493–494], а 18 серпня 1546 р. послав дітського з наказом доставити непокірну вдову силою [12, 504–505]. Збираючись до Вільна, княгиня Беата запаслася листом невеличкої групи наблизених до неї місцевих землевласників про опитування ними мешканців села Тернавка щодо первісної приналежності цього поселення, де стверджувалося, що за свідченнями старожилів половина поселення належала начебто Костянтину Острозькому ще до його перебування в московському полоні [12, 501–502], і потім відстоювала цю версію перед королем.

Суд закінчився 18 жовтня 1546 р. провалом княгині Ілліної: жодне з виставлених нею звинувачень сусіда не знайшло підтримки молодого короля й панів-рад – одні позови відхилили, інші відіслали на розгляд приятельського суду на місці. У питанні про третину спадщини Андрія Жаславського було сказано, що обидві сторони мають підготувати письмовий виклад своїх доводів, і тоді воно буде розглянуте, а поки-що всі маєтки, в які вдова Іллі Острозького була ув’язана, вона повинна була повернути [12, 507–515]. Усвідомлюючи безперспективність продовження спору, тут же у Вільні вдова Іллі Острозького уклала з Кузьмою Івановичем від себе та від дочки угоду, 18 жовтня 1546 р. підтвержену Сигізмундом Августом, за якою назавжди зреклася всіх претензій на спадщину Андрія Жаславського, а контрагент зобов’язався відступити їй на вічність до замку Берездів шмат своєї землі вздовж на пів і вишир на чверть милі та сплатити 300 кіп грошів, витрачених на справу [12, 515–517]. Та остаточне завершення конфлікту княгиня Ілліна затримала. 2 вересня 1547 р. князь Жаславський цілий день простояв зі своїми людьми з наміром віддати їй указану вище

землю, але від неї ніхто так і не з’явився [12, 550–551]. У березні 1549 р. король нагадував княгині про необхідність узяти цю ділянку й тим самим поставити, нарешті, у спорі крапку [5, teka VI, plik 38]. Щодо Кузьми Івановича, то третину спадщини свого дядька він отримав, очевидно, відразу, а Тернавка повернулася до його рук аж 1553 р. [3, gps nr 1008, fasc. 13].

Після смерті Кузьми Жаславського, що наступила десь між 3 травня й 12 червня 1556 р. [18, 600], маєтки успадкував його син Януш, який простежується за джерелами з часу запису ним у червні 1556 р. групи поселень на монастир святої Трійці в селі Двірець [6, 140]. У лютому 1557 р. останній одружився з дочкою судді Луцького повіту Петра Чаплича-Шпанівського, яку звали Марія [5, teka VIII, gps nr 66], а у вересні 1560 р. він фігурує вже як удівець [5, teka IX, gps nr 18]. У шлюбі з Чаплянкою князь мав синів Януша й Михайла та дочку Зофію (майбутню дружину Ф. Тишкевича-Логойського) [18, 601].

У січні 1561 р. Януш Кузьмович уклав угоду з троцьким каштеляном Григорієм Ходкевичем про одруження з його дочкою Зофією [14, 64–65], що доводилася йому троюрідною сестрою, але до весілля, призначеного на січень наступного року, чомусь не дійшло. На початку літа 1562 р. князь залишив дітей у свого приятеля Ярофія Гостського й виїхав на лікування, але в дорозі помер. Смерть нагнала його десь між 19 червня й 7 липня, оскільки першою з цих дат позначено запис спорядженого ним тестаменту до актової книги, учинений, як зазначено у вступі до нього, ще за життя тестатора [5, teka IX, gps nr 65; 18, 601], а другою – листи монарха до пана Гостського й жаславського урядника Гаврила Вербовецького з вимогою передати дітей і маєтки покійного Ходкевичу, якого князь вибрав їх опікуном [5, teka IX, gps nr 65, 66].

У порозумінні з Вербовецьким усупереч заповітові спадщину князя Жаславського захопив Василь-Костянтин Острозький, а дітей забрала до себе його мати [3, gps nr 1008, fasc. 12; 5, gps nr 70, 71]. Наприкінці серпня 1562 р. Сигізмунд Август звелів передати сиріт і належні їм маєтки на час, “поколя князь воевода киевский с паном троцким росправу о тую опеку прыймуть”, господарському маршалкові Петру Загорівському й дворянинові Олізару Кирдею [13, 55–58], але князь Острозький заявив, що адресований йому лист видано “над право”, і відмовився виконувати вимогу монарха [3, gps nr 1008, fasc. 12; 13, 55–58], та в лютому 1564 р. він усе-таки скорився й передав своїх підопічних Бенедиктові Протасеви-

чу, якого король призначив новим секвестрантом [3, grs nr 1008, fasc. 12]. 11 березня 1566 р. Віленський сейм присудив опіку над князями Жаславськими Григорію Ходкевичу, на той час уже віленському каштеляну й великому литовському гетьману [5, teka X, grs nr 27], і на початку серпня призначений останнім намісник приступив у Жаславлі до виконання своїх обов'язків [3, grs nr 1008, fasc. 12]. Коли ж 1572 р. гетьман помер, опіку продовжив його син Олександр [3, grs nr 1000, 2, k. 122], а в липні 1575 р. Януш і Михайло Янушевичі вийшли з-під неї і взяли отчину до своїх рук [5, teka XV, plik 9].

Досягнувши повноліття, брати Януш і Михайло Жаславські вступили в боротьбу з князем Острозьким за свої кривди, якого звинуватили в тому, що не віддав половини Острозького мита, осадив на їхніх грунтах багато поселень, не надав рахунків з опіки над їхніми маєтками 1562–1564 рр., захопив під час цієї опіки різні скарби, справи й привілеї; згадали навіть про маєток Білашів. Першим із документів, що відклалися в архіві у зв'язку з новим витком спорів, став напоминальний лист короля Стефана Баторія до князя Василя-Костянтина, датований у Львові 20 червня 1577 р. [3, grs nr 1008, fasc. 12] Володар Острога, у свою чергу, виставив контрпретензії – на відновлення давніх меж своїх володінь (на його думку, вони мали проходити не Понорою, а Хоморою або дещо південніше цієї річки), на маєток Тернавка і навіть за спадщину Андрія Жаславського [3, grs nr 1008, fasc. 12–13]. Коли 2 жовтня 1585 р. дійшло до розгляду справ за взаємними позовами обох сторін у Кременецькому земському суді, тутешні слуги Феміди звільнили Острозького від позову, мотивуючи тим, що його син Януш своїм декретом відсудив возного Степана Покощовського, який доставляв позов, від його уряду як неосілого, а апеляції до задвірного королівського суду позивачу не дозволили [3, grs nr 1008, fasc. 12]. Януш Жаславський, у свою чергу, знехтував позовом князя Острозького і, будучи в замку, не відгукнувся на заклик возного, коли суд приступив до його розгляду [3, grs nr 1008, fasc. 13]. 8 січня 1586 р. Януш Жаславський отримав у Гродно мандат короля Степана Баторія про новий розгляд справи, пізніше кілька раз подібні папери видавав Сигізмунд III, а коли в червні 1593 р. вона потрапила нарешті на Люблінський трибунал, то її відклали на наступне засідання. Аналогічні розписи повторилися в серпні 1598, у червні 1601, у липні 1603 та в липні 1605 рр. [3, grs nr 1008, fasc. 12]

Уступивши в багаторічну судову тяганину, сторони шукали також вирішення деяких нагальних справ іншими шляхами. 21 травня 1579 р. Василь-Костянтин видав в Острозі універсал до всіх своїх урядників у Волинському, Київському й Брацлавському воєводствах, в якому призначив спеціальних комісарів, покликаних разом із комісарами князів Жаславських об’їхати всі маєтки, виявити в них усіх підданих обох сторін, які від них повтікали, і повіддавати їх, а також вивчити розбіжності в межах і підготувати відповідні пропозиції, але до реалізації цього документа чомусь не дійшло [3, gps nr 1008, fasc. 12]. 27 березня 1587 р. Януш Жаславський прибув на запрошення Василя-Костянтина Острозького в його замок Зв’ягель і тут уклав із ним угоду про відмову від взаємних претензій і позовів та обмін деякими маєтками, за якою відступив йому два однойменні поселення під назвою Колок та належні до них присілки включно до р. Турівки, а натомість отримав села Ледянка, Федорівка, Волиця Хоєцького та Волиця Котужинці з доплатою до них 1000 кіп грошів. 11 травня того самого року сторони мали виїхати на місце й установити остаточні межі. Реалізувати цю угоду вдалося, здається, тільки в частині про обмін селами [3, gps nr 1008, fasc. 12].

Мир між двома спорідненими княжими родами настав аж близько 1607 р., коли син Януша Янушевича князь Олександр Жаславський одружився з онучкою князя Василя-Костянтина Острозького Евфразиною.

Джерела і література

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів. – Ф. 91. – Колекція Радзимінських.
2. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 389. (Литовская Метрика). – оп. 1.
3. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – rękopisy.
4. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Teki arabskie.
5. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Teki rzymskie.
6. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб. , 1863. – Т. 1: 1361–1598.
7. Литовская Метрика. – СПб. , 1903. – Т. 1.

8. Литовская Метрика. – СПб., 1910. – Отд. 1. – Ч. 1: Книги записей. – Т. 1.

9. Собчук В. Д. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV – першої половини XVII століть / В. Д. Собчук // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 333–360.

10. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszkw w Sławucie / [Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka]. – Lwów, 1887. – Т. 1: 1366–1506.

11. Archiwum xx. Sanguszków w Sławucie / [Wyd. przez B. Gorczaka]. – Lwów, 1890. – Т. 3: 1432–1534.

12. Archiwum xx. Sanguszków w Sławucie / [Wyd. przez B. Gorczaka]. – Lwów, 1890. – Т. 4: 1535–1547.

13. Archiwum xx. Sanguszków w Sławucie / [Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka]. – Lwów, 1910. – Т. 6: 1549–1577 (Dyplomatarysz gałęzi Niesuchojeżskiej. – Т. 1).

14. Archiwum xx. Sanguszków w Sławucie / [Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka]. – Lwów, 1910. – Т. 7: 1554–1572 (Dyplomatarysz gałęzi Niesuchojeżskiej. – Т. 2).

15. Lietuvos Metrika. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – Kn. Nr. 8 (1499–1514): Užrašymų knyga 8 / [Parengė A. Baliulis, R. Firkowicius, D. Antanawicius].

16. Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku / K. Pietkiewicz. – Poznań, 1995.

17. Przędziecki A. Jagiellonki polskie w XVI wieku: Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów polskich / A. Przędziecki. – Kraków, 1868. – Т. 2.

18. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. – Warszawa, 1895.

19. Zródła do dziejów polskich / [Wyd. M. Malinowski i A. Przędziecki]. – Wilno, 1844. – Т. 2.